

Biskop Atle Sommerfeldt:

Religion er kommet for å bli

Religionspolitikk i et livssynsåpent samfunn

Foredrag ved Bispemøtets åpning 14.oktober 2019

Det var ingen selvfølge for 50 år siden at det i det 21. århundret ville bli nødvendig å utvikle en religionspolitikk i Norge. I den intellektuelle offentligheten var det et allment akseptert syn at religionen tilhørte fortiden og hørte hjemme i det personlige og private rom, det siste understøttet også av talspersoner for kristen-Norge. Å vokse opp som praktiserende kristen i Asker på 1960-tallet innebar på mange måter å tilhøre en livssynsminoritet. Vi ble til stadighet involvert i diskusjoner med medelever om hvordan det var mulig å tro på Gud med fornuften i behold, hvorfor vi avsto fra alkohol og sex som 15-åringer og hvordan vi kunne tro på Gud i en verden av urettferdighet og lidelse.

Da det første bindet av det sosiologiske standardverket om Norge ble utgitt i 1969, inkluderte det til min gledelige overraskelse som sosiologistudent et kapittel om religion, skrevet av Thomas Mathiesen og Otto Hauglin. Det ble opplevd som en intellektuell anerkjennelse av min livsoppfatning. Jeg var jo enda mer eksotisk og marginalisert på det samfunnsvitenskapelige fakultetet i 1970 enn på gymnaset.

Kapitlet var preget av 1960-tallets religionssosiologiske og politisk-ideologiske tidsånd. Kapitlet innledes slik:

«Å gi en sosiologisk beskrivelse av det religiøse liv i Norge støter på en rekke hindringer... man har sterke reaksjoner fra mennesker som protesterer mot at et så vidt personlig anliggende som religiøsitet skal gjøres til gjenstand for objektiv og utvendig gransking».

På tross av dette presenterer kapitlet religionens stilling hos folk i Norge – det vil på dette tidspunkt si kristendommen. Framstillingen viser en omfattende religiøs praksis og tilslutning til religionens betydning i folket. Empirien var såpass overbevisende at den rådende tese i realiteten måtte modifiseres i konklusjonen:

«Kort sagt: Vi tror ikke at det norske folk vil utvikle seg til å bli helt religionsløst. Trosforestillinger og manifesteringsformer vil trolig endres, men neppe helt opphøre å eksistere».

Skjønnlitteratur gir ofte et særlig godt innsyn i en periodes tidsånd. Dag Solstad lar sin hovedperson Fjord i «Roman 1987», som han fikk Nordisk Råds Litteraturpris for, beskrive det Fjord etter omfattende utenlandsreiser mange år senere oppfatter som et merkelig fenomen:

«Til min forbauselse oppdaga jeg da at Menneskeheten, som en regel, er en religiøs art, som lever en tilværelse hvor Gud er sjølv fundamentet, det som i ytterste forstand og oftest på en helt sjølsagt måte gir menneskelivets dets egentlige dimensjon. De som unntaksvis bekjenner seg som stående utenfor religionen, står i en helt spesiell stilling... Men det var dette fra flertallet av menneskehetens synspunkt helt uforståelige fenomen som hadde skjedd (s.7f)... Jeg gikk bare lett og ubesværa vekk fra det hele, og foretok meg derved en handling som er helt uforståelig for alle andre enn en liten flik av menneskeheten, hovedsakelig bosatt i det nordlige Europa i siste halvdel av det 20. århundre, og helst i tettbygde strøk.... men jeg, en 16 år gammel gutt fra Sandefjord, jeg har bare gått vekk fra det hele, uten engang å ha gjort

det klart for meg at nå, nå tar jeg min hatt og går....(s.15). Dette er det eneste ved min oppvekst som er tilstrekkelig interessant at jeg synes jeg bør trekke det fram i denne beretninga» (s16).

Fjord hadde rett i sin observasjon at det særegne i en global sammenheng er å ikke ha en religiøs tilhørighet. Dette er fortsatt gyldig 60 år seinere med globalisering, kommunikasjonsrevolusjon og modernisering i så å si alle lokalsamfunn i verden. I 2018 var det 84% av verdens befolkning som tilhørte en religion (Guardian 27.8.2018). I 1987 var det vanskelig å forutse at den globale normaltstand av tilhørighet til et religiøst trossamfunn, fortsatt ville være realiteten i det norske samfunnet. I 2019 er omlag 80% av befolkningen organisert i et religiøst trossamfunn, og Den norske kirke har flere medlemmer enn i 1969.

Mye av den offentlige debatten de senere årene handler om svekkelsen av religionens posisjon i Norge, særlig knyttet til Den norske kirke. Fra et 1960-tallsperspektiv er det allikevel forbausende liten refleksjon og faglig arbeid med at over at fire av fem i 2019 opprettholder sitt medlemskap i et religiøst trossamfunn. Hvordan er dette mulig når en tar i betraktning den omfattende og systematiske marginaliseringen av religion i det offentlige rom, i offentlige institusjoner og i utdanningssystemet vi har sett i disse årene sammen med ganske så pågående utmeldingskampanjer?

Religionens marginalisering i den «opplyste offentlighet» gjør mange opinionsledere til «religiøse analfabeter». Dette innebærer lite kunnskap om religionens og - i Norge - kristendommens og i økende grad islams innhold og kulturhistoriske betydning. Det er også liten interesse og kunnskap om hvordan teologisk og religiøs refleksjon og handlekraft utvikler seg hele tiden i møte med samfunnsendringer og aktuelle utfordringer. Når en ikke kjenner til dette, forstår en heller ikke, og legger snaut merke til, at religiøse trossamfunn også i dag gir folk hjelp til livsmestring, livstolkning og livsretning. En har derimot lett for å se ytringer og handlinger fra ytterliggående grupper som de virkelig sanne aktørene – ekstremistene som selv hevder å være religiøst rene og ranke og derfor avdekker religionens egentlige innerside.

Ved utgivelsen av Dag Solstads siste roman, «Tredje og siste roman om Bjørn Hansen», aktualiseres dette ved at hovedpersonen Bjørn Hansens refleksjoner om døden og Gud, som omfatter 1/4 av teksten, bare er omtalt i et fåtall av anmeldelsene. Ingunn Økland i Aftenposten sier det slik:

«Jeg nevner Bjørn Hanssens religiøse grublerier i min anmeldelse, men synes ikke de er viktige eller gode... Men i det Bjørn Hansen begir seg inn i kristent tankegods, er det helst klisjepregede forestillinger fra barndommen som melder seg i bevisstheten hans» (VL 30.9.2019).

Økland er på ingen måte en religiøs analfabet, snarere tvert imot. Jeg er langt på vei enig med henne. Men etter min oppfatning treffer de klisjepregede refleksjonene om Gud mange i Bjørn Hansens generasjon, de som gjorde sitt opprør mot Gud i tenårene med samme letthet som Fjord gjorde det i «Roman 1987».

Samtidig har Erling Rimehaug (VL 5.10.2019) rett i at Solstad skriver inn grunnleggende Gudserfaringer fra den mystiske tradisjonen som er langt fra klisjepregede. Tom Egil Hverven i Klassekampen (KK 21.9.2019) beskriver dette solstadske forhold til Gud slik: «Begrepet «Gud» kan hos Solstad også være en omskriving av lengselen etter et fellesskap. Å dø er å falle ut av fellesskapet. Bare foran Gud, som Hansen ikke tror på, kan virkelige paradokser uttrykkes:

«Det finnes ingen frelse fordi jeg ikke tror på Gud....Men likevel er det denne Gud jeg om igjen og om igjen og atter om igjen stiller meg opp foran og forsøker å uttrykke det samme paradoks til».

Solstad er ikke alene. Gud og religionens virkelighet er sterkt tilstede i litteratur kunst og dramatikk. Kirkelige og religiøse aktører er sentrale i arbeid for gjestfrihet i møte med flyktninger og migranter, klima og miljøkrisen og fattigdomsbekjempelse. Også i dette politiske ordskifte er religion et viktig tema.

Problemet for samfunnet og politikken er at «religiøs analfabetisme» reduserer samfunnet og politikkenes evne til å håndtere dette århundrets post-sekulære virkelighet. Denne virkeligheten reflekterer at en gudløs livsanskuelse ikke har maktet å overbevise det store flertallet verken intellektuelt eller moralsk.

Naturvitenskapens og sosialvitenskapenes landevinninger har ikke gjort Gud og religion umulig og irrelevant. Et biologisk-naturalistisk syn på mennesket oppleves som utilstrekkelig. Den store mengden naturvitenskapelige forskere som fastholder tro på Gud og forholder seg til det hellige, viser at det heller ikke i vår tid er et uoverstigelig gap mellom religiøs livsanskuelse og naturvitenskapelig innsikt.

Forrige århundres europeiske storkriger, autoritære samfunn, folkemord i Afrika, biologisk begrunnet rasisme, atombombe, klima- og miljøkrise har funnet sted i en vestlig kultur der Gud og religionens betydning var sterkt redusert som politisk kraft. De store politiske bevegelsene nazisme, kolonialisme og kommunisme i ulike fasonger, var gudløse i likhet med økonomiske aktører ansvarlig for massiv utbytting av arbeidere og bønder.

De erkjennelsesmessige spørsmålene knyttet til Gud og fornuft, etikkens forankring og det ondes problem fant ikke sin løsning i 1900-tallets gudløse filosofi og politikk. Det har skapt rom for Gud og religion i mye filosofi og politisk tenking i det 21. århundre, hos så forskjellige aktører som de postmoderne franske filosofene og den tyske sosiologen og filosofen Jürgen Habermas.

I denne konteksten må religionspolitikkenes oppgave i Norge være å sikre og fremme religionsfrihet, ytringsfrihet og organisasjonsfrihet og bekjempe religiøs intoleranse. I dagens politiske klima med mistenkeliggjøring og hetsing av nye religiøse bevegelser og uttrykk, er dette også hos oss svært nødvendig. Vi ser stadig at radikal gudløshet, ofte betegnet sekularisme, truer religionsfriheten til ikke minst muslimer og jøder.

Men i Norge er det en enda større politisk utfordring hvordan vi skal håndtere religionens styrke og posisjon i en kultur preget av 1900-tallets overbevisning om at religionen ville forvises til det private og personlige rom som en overlevning fra gamle tiders forestillinger. I dagens Norge har religionen og religiøse aktører og hellige rom vist seg å ha bærekraft for mennesker og lokalsamfunn. Dette setter agendaen for en ny fase og gjør det nødvendig med en helhetlig religionspolitikk.

Ståsettutvalgets løsning på denne utfordringen innebar et vannskille i religionspolitikken i Norge og blir nå videreført i regjeringens proposisjon. Utvalget og regjeringen gjør to helt vesentlige grep. For det første en bred enighet om begrepet «livssynsåpent samfunn» og de åtte kriteriene som bestemmer dette begrepet. Det har begravet det gamle nøytralitetsbegrepet og tar dermed konsekvensen av at religion – og livssyn – hører hjemme i det offentlige rom. Det andre er den politiske og prinsipielle forankringen av at «staten skal

føre en aktivt støttende tros- og livssynspolitikk». Statens aktive støtte forankres i den nordiske samfunnsmodellen ved å påvise den store oppslutningen om tros- og livssynssamfunn og de mange positive bidrag disse samfunnene gjør for individer, lokalsamfunn og nasjon.

Det er bred enighet i Norge om at staten og kommunene lokalt skal legge til rette for samtaler og forhandlinger mellom ulike aktører og ta aktivt ansvar, også økonomisk, for å sikre en god og demokratisk samfunnsutvikling der alle skal være med og ingen skal marginaliseres. Flertallet i Stålsettutvalget begrunnet på dette grunnlaget en fjerde modell for statens forhold til religionen i linje med den norske og nordiske modellen for forholdet mellom fellesskap og individ, stat og samfunn. Denne modellen skiller seg både fra den franske, den amerikanske og den religiøst bestemte staten. Den amerikanske modellen, i motsetning til Stålsett-utvalgets store flertall, spiller en viss rolle i den offentlige debatt. I den modellen blir religion og livssyn gjort til et individuelt anliggende som staten må holde seg unna og slett ikke finansiere. I en slik tenking er det strengt tatt ikke nødvendig med noen positiv religionspolitikk. Men det er vanskelig å se at Norge på dette ene politikk området skal la seg imponere av den amerikanske statsforståelsen.

Den største svakheten i Stålsettutvalgets grunnlagstenkning er måten religionen defineres på. Utvalget skriver:

«Det kan være hensiktsmessig å definere livssyn slik at religion inngår som en type livssyn. En vil da ha religiøse livssyn og sekulære livssyn. Et livssyn vil bestå av det et menneske mener om de «største» spørsmålene i livet. Et religiøst livssyn vil som oftest innebefatte en tro på en guddommelig makt, mens et sekulært livssyn ikke vil ha en slik oppfatning. Livssyn vil ellers ha oppfatninger om menneskets plass i tilværelsen og en holdning til sentrale etiske spørsmål».

Kirkemøtet i Den norske kirke i 2013 formulerte en skarp kritikk av denne definisjonen: «Komiteen mener en stor svakhet ved utvalgets rapport er en overraskende smal tilnærming til og forståelse av religion. For det første synes religion å forstås som en type livssyn, og beskrives som å «bestå av det et menneske mener om de største spørsmålene i livet» og «ha oppfatninger om menneskets plass i tilværelsen og en holdning til sentrale etiske spørsmål» (s. 85). For det andre synes utvalget flere steder å forholde seg til religion som summen av aktiviteter i et trossamfunn. Komiteen mener at dette er et for reduksjonistisk syn på religion. Religion er blant annet også kultur – taus så vel som artikulert, riter, praksiser, tradisjoner, opplevelser, holdninger, emosjoner, sanselige erfaringer, normgrunnlag, verdisystemer og individuelle og kollektive identiteter. Utvalgets reduksjonistiske tilnærming til religion rammer ikke bare kristen religion, men også andre religioner. Komiteen mener at utformingen av en mer helhetlig tros- og livssynspolitikk må basere seg på en bredere religionsforståelse».

Mens Stålsettutvalgets definisjon trekker i retning av en individuell forståelse av tros -og livssyn med vekt på kognitive oppfatninger som kjerne, er den klassiske definisjonen i «Det norske samfunn» mer saksvarende:

«Menneskets opplevelse av det hellige, slik den defineres og reguleres ved kultisk handling».

Denne definisjonen flytter fokus fra kognitive oppfatninger til opplevelse av mysteriet og praksis. Det samsvarer med det kjente utsagnet fra folkekirkens dyp: «Kristendom er lettere gjort enn sagt».

Det er også uheldig at én gruppe livssyn klassifiseres som sekulære og knytter begrepet «sekulær» ensidig til gudløshet. Det er bare et aspekt ved sekularisering. Det uheldige ved denne begrepsbruken tydeliggjøres når staten i det livssynåpne samfunn sies å måtte være «sekulær». Slik gis det indirekte en definatorisk preferanse av staten i retning et bestemt livssyn som utelukker religion og religiøs livsfølelse.

Dersom en legger en slik ensidig kognitiv og individuell forståelse av religion til grunn for politikken, blir det også vanskelig å komme til rette med begrepet «folkekirke». «Folkekirke» innebærer at en kirke/religion er noe mer enn en samling av individers kognitive livsanskuelse. En folkekirke har følgende kjennetegn:

- Tilstedeværelse geografisk over hele landet
- Landsdekkende tilgjengelighet med tjenester i alle lokalsamfunn
- Sentral del av et samfunns kulturelle historie
- Vesentlig større enn andre tros – og livssynssamfunn med en betydelig andel av befolkningen som medlemmer
- Sentral rituell aktør hos en betydelig del av befolkningen
- Sentral aktør i samfunnets utvikling av verdier
- I Norge vil vi også si: Det må være ett medlemskap som gir alle medlemmer over en viss alder medbestemmelsesrett

Grunnloven fastsetter at Den norske kirke er Norges folkekirke. Formuleringen dekker realiteten om de lutherske kirkene i alle de nordiske landene – med Finland som et unntak der også Den ortodokse kirke ansees som folkekirke. Den romersk-katolske kirke har denne posisjonen i bl.a. Polen, Italia og Spania – for å holde oss til Europa. Den ortodokse kirke har denne rollen i bl.a. Hellas, Russland, Serbia og Armenia. I Pakistan har islam denne rollen, i India hinduismen, i Thailand buddhismen, og i Israel jødedommen.

I flere av disse samfunnene er det et langt tettere samliv mellom den dominerende religionen og staten enn i dagens Norge. Dette fører i flere land til autoritære og undertrykkende praksiser overfor religions- og livssynsminoriteter.

Men en slik autoritær/undertrykkende praksis er ingen nødvendig følge av at en religion gis en særskilt stilling i landets grunnlov når dette er i samsvar med den sosiologiske og historiske realitet i samfunnet. Religionsfrihet må ikke bindes til at ingen trossamfunn anerkjennes som særlig sentral i nasjonen og folkets liv. Det sentrale er å bekjempe religiøs intoleranse og diskriminering. Å kreve religionsløse stater som en betingelse for minoriteters rettigheter, vil i praksis bety manglende beskyttelse mot statlig og folkelig intoleranse og diskriminering fordi en slik statsforståelse er uakseptabel for flertallet i mange land. Det er heller ikke slik at en stat uten religiøs binding har vist seg å være verken nødvendig eller tilstrekkelig for å beskytte religionsfriheten.

§2 og §16 i den norske Grunnloven er derimot et utmerket eksempel på at det går an både å gi preferanse til en bestemt verditradisjon (kristen og humanistisk) og en religion (Den norske kirke) og samtidig opprettholde religionsfrihet og statlig likeverdig behandling.

Folkekirkebegrepet sikrer at religion aksepteres som noe mer enn et individuelt livssyn med et sett av meninger og holdninger. Det grunnlovfestede folkekirkebegrepet er derfor en viktig støtte til alle religiøse trossamfunn som har en bredere selvforståelse enn å være en samling av individer med et sammenfallende kognitivt livssyn.

Den norske kirke som folkekirke innebærer at hun er nasjonens religiøse infrastruktur på samme måte som hun er en helt sentral del av nasjonens kulturelle grunnmur. Innenfor den folkekirkelige rammen mobiliseres hundretusener av mennesker til religiøs praksis, levende fellesskap, livsmestring, demokratiske beslutningsprosesser og samfunnsengasjement for et godt liv for alle og særlig de mest sårbare. Folkekirken lever i lokalsamfunn over hele landet som en helt sentral identitetsbærer, integrerende aktør og etterspurt medvandrer for alle slags mennesker. Dette er ikke forankret i privilegier eller gammel makt, men i folk og institusjoners etterspørsel.

Også andre tros- og livssynssamfunn utøver slik virksomhet. Det er denne kjernevirksomheten som regjeringen i tråd med Stålnettutvalget ser som et samfunns gode og som er basis for en aktiv statlig religionspolitikk.

Beskrivelsen av Den norske kirke som folkekirke og dermed som det norske samfunns religiøse infrastruktur, vil for enkelte være en språkbruk som er hegemonisk og diskriminerende. Jeg aksepterer at det kan oppfattes slik, men i min forståelse innebærer Dnk som Norges folkekirke og som nasjonens religiøse infrastruktur først og fremst forpliktelser. I det følgende vil jeg gi noen eksempler på slike forpliktelser knyttet til det jeg ser som noen aktuelle utfordringer i det norske samfunnet:

- Overvåke at staten og folkelige bevegelser ikke henfaller til autoritær praksis og retorikk mot andre religioner og i dagens situasjon særlig mot dem som rammes hardest, jøder og muslimer.
- Avvise at kirkens verdier og tro blir brukt på en diskriminerende og ekskluderende måte, særlig av samfunnets ledere.
- Fastholde at Norge er én nasjon på et bestemt geografisk område som fortsatt omfatter ulike etniske grupper med kulturelt særpreg som må få utfolde seg i et kulturelt mangfoldig samfunn.
- Åpne kirkerommene ved kriser og nød lokalt og nasjonalt slik at mennesker har et verdig sted med plass til hele spekteret av menneskelige følelser og som gir mulighet for sorgens fellesskap.
- Mobilisere mennesker, arenaer og undervisning for oppfyllelse av bærekraftmålene og de mange målsetningene for en god samfunnsutvikling for alle. Dnk har en særlig forpliktelse til å være en sentral aktør i mobiliseringen av mennesker og alle religiøse aktører i lokalsamfunnet.
- En bemerkning til slutt om selve lovforslaget. Det er ut fra dette resonnementet riktig at vi får en egen tros- og livssynslov og at den strukturelt reflekterer at Den norske kirke har en særskilt posisjon som Norges folkekirke. Denne forpliktelsen gjør at det er naturlig at nasjonens folkevalgte legger en egen juridisk ramme for Den norske kirke. Gitt samfunnsoppdraget og Den norske kirkes oppbygning, bør det nok overveies å lovfeste noe mer om lokalkirkens virksomhetsområde. For de andre tros- og

livssynssamfunnene er det etter min oppfatning nødvendig å være særlig oppmerksom på hvordan forskriften til § 6 om «Grunnlag for å nekte tilskudd» blir utformet.

Konklusjonen er klar: Religiøse livssyn vil spille en langt mer sentral rolle enn det man trodde for 50 år siden. Det livssynsåpne samfunn er en meget god ramme for en nødvendig religionspolitikk i det 21. århundre.